

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

ОДБОР ЗА ОНОМАСТИКУ

ОНОМАТОЛОШКИ
ПРИЛОЗИ

V

Примљено на II скупу Одељења језика и књижевности, од 6. марта 1984, на основу реферата академика *Павла Ивића*, академика *Фануле Пайазоџлу*, др *Мишар Пешикана* и проф. др *Љиљане Црејајац*

Уређивачки одбор

академик *Павле Ивић*, академик *Фанула Пайазоџлу*, др *Мишар Пешикан* и професор др *Љиљана Црејајац*

Главни уредник

ПАВЛЕ ИВИЋ

БЕОГРАД

1984

АЛЕКСАНДАР ЛОМА

СТАРИМ ПУТЕВИМА

(ИЗ СРЕДЊОВЕКОВНЕ ТОПОНИМИЈЕ ВАЉЕВСКОГ КРАЈА)

Исцрпнији преглед средњовековне топонимије ваљевског краја биће могућ онда, када и за ову област буде објављена грађа из турских пописа XV—XVI века, који су за топонимију других подручја, у првом реду за имена насеља, омогућили довољно ране провере постојања и облика. Дотада, морамо се задовољити разматрањем малог броја имена потврђених у византијским, угарским и старосрпским изворима, или, по изузетку, оних топонима за које, додуше, нема раних потврда, али постоје добри формални и семантички разлози да им припишемо средњовековну старину. У трагању за таквим именима следићемо трасе средњовековних путева, којима се испрва одвијао саобраћај кроз још пуне и ненастањене пределе, у чијој су безимености прва имена настајала као нека врста путних знакова; касније, уз путеве су грађене утврде у теснацима и на превојима, настајали тргови на њиховим раскршћима, и постепено се око њих, крчењем шума, ширила за људски рад освојена земља сеоских насеља.

1. НЕПРИЧАВА

Данас је *Нејричава* (чује се и *Нејричава*) село на левој обали Колубаре, на излазу из Сутеске. Једна угарска повеља из 1392. и уговор у Тати 1421. године помињу у Мачванској бановини жупу (districtus) *Neprichow*,¹ што је, очито, *Нејричава* у данашњем облику имена (уп. *Macho(w) = Мачва*).² Још тачније овај топоним бележе споменици дубро-

¹ М. Динић, *Српске земље у Средњем веку*, Београд 1978, стр. 47—48. Уп. латински текст уговора у Тати са преводом у Ч. Мијатовић, *Десетом Бураж Бранковић*, I Београд 1880, стр. 391—400.

² Уп. записе у угарским исправама које наводи С. Ђирковић, *Београд под краљем Душаном?*, Зборник Историјског музеја Србије 17—18 (1981), Београд, стр. 37—45 стр. 39—41, нап. 10, 13, 14, 15, 16.

вачког архива из 1413. и 1459, у којима се Непричава помиње као трг (forum, mercatum) *Neprizava*.³ У народу се очувало живо предање да се на последњој колубарској тераси Грби у данашњем селу Непричави налазио велики „маџарски” град ограђен рововима, настањен и Мађарима и Србима, по имену *Пакај*. Време је избрисало његове трагове са лица земље, премда су се цигле, камен, оруђе и новац ту изоравали до почетка овога века.⁴ То градиште не мора бити идентично са градом (castrum) за који повеља из 1392. помиње да је некад постојао у жупи Непричави,⁵ јер се на подручју непричавске жупе налазила и стара тврђава у данашњем селу Словцу.⁶ Село Словац је одмах узводно до Непричаве, а насељено је у новије време,⁷ те се са поуздањем може узети да су се име и област средњовековне жупе Непричаве протезали и на потоњи словачки атар. Само име *Словац* односило се испрва управо на стару словачку тврђаву, и ако смо га у једном раду исправно протумачили,⁸ њему је у основи стара словенска реч *szlak* употребљена као звање (отпр. „legatus”?), што је употреба свакако старија од доба немањичке државе и деспотовине, па и од угарске владавине у овим крајевима. Још дубљу, римску старину овом градишту приписују археолози;⁹ стога је могуће да се 1392. године словачки град помиње као напуштен.

Име *Непричави* легенда изводи из синтагме *не њричај*.¹⁰ То је, да-богме, само народна етимологија. Две основне географске одреднице подручја некадашње жупе Непричаве јесу Колубарина Сутеска и стари пут Београд — Ваљево, који је Сутеску заобилазио, пролазећи испод словачке тврђаве, подигнуте, очито, да тај пут надзире.¹¹ У светлу тих историјско-географских околности треба сагледати и назвање *Непричави*. Нашли смо га још у источној Славонији, код села Батроваца, где се две суседне баре крај Студве зову према топографској карти *Непричави* и *Ојречави*, а према РЈА *Непричави* и *Ојреча*.¹² Смена *e* и *i* у овим облицима указује на јат. Реконструисани праоблици гласили би *нејрѣчава, **ојрѣча(ва)*. У њиховој основи је придев *јрѣк*, иначе распрострањен

³ Динић, *op. cit.* 46; Г. Шкриванић, *Пушеви у средњовековној Србији*, Београд 1974, стр. 103, 110, 111.

⁴ Љ. Павловић, *Антирлойгеографија ваљевске Тамнаве*, СЕЗ 18, Насеља 8, стр. 488.

⁵ Динић, *l. c.*

⁶ Љ. Павловић, *Колубара и Подјорина*, СЕЗ 8, Насеља 4, стр. 463—4, 943.

⁷ *Op. cit.* 943—4.

⁸ А. Лома, *Именски њар Маљен : Повлен*, Ономатолошки прелози 3 (1982) стр. 155—168, стр. 160.

⁹ *Археолошки сјоменици и налазишта у Србији I — Зајадна Србија*, Београд 1953, стр. 19.

¹⁰ Б. Радвановић—Ерић, *Дабина воденица — легенде из околине Београда*, Београд 1981, стр. 34—35.

¹¹ Павловић, *Колубара и Подјорина*, стр. 464, 470.

¹² Секције Бијељина 1 горе десно и 2 горе лево; РЈА sub verbis.

у топонимији, самостално: *Пријеко* код Дубровника, *Прико* код Омиша, или у вези са апелативима *бара*, *њива*, *сипијена* итд.¹³ *Нейречава је, дакле, од *не-прѣк-јава: значењем се тај назив вероватно односи на кривудасти и стешњени ток Колубаре кроз Сутеску и исказује њену „не-прекост“, тј. непогодност за саобраћај, што је у складу са горенаведеном чињеницом, да ју је главни пут у Средњем веку заобилазио.¹⁴ Овакво објашњење имена *Нейричава*, које нам изгледа веома вероватно, суочава нас са једним рано потврђеним икавизмом на подручју Тамнаве, и у том смислу представља прилог дуготрајној и разгранатој дискусији о рефлексима јата у северозападној Србији, у коју се овом приликом не бисмо даље упуштали.¹⁵

2. ГРАД КОЛУБАРА И РЕКА ГРАДАЦ

Имена већих водених токова по правилу су најпостојанија у топонимији и често се преносе на друге објекте: области, насеља, манастире итд. Редак је обрнут случај, да се једна знатна река прозове по месту крај кога тече, и то да понесе његово неизведено име. То је случај са првом десном притоком Колубаре, Грацем. Реч *градиць* значила је у Средњем веку „тврђава“, и обично се узима да је ова река понела име по утврди чији се остаци налазе у селу Бранговићима, мало ниже њеног извора.¹⁶ Нама изгледа основана Павловићева претпоставка да се то утврђење некада звало *Брании*, како се данас зове брдо на којем су његови остаци;¹⁷ то, међутим, не смањује вероватноћу да се оно, осим својим посебним именом, означавало и општим називом *градиць*.

¹³ Р. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* III s. v. *prijeko*.

¹⁴ Данапњи пут Београд—Ваљево просечен је кроз њу.

¹⁵ Село Непричава рачуна се у област Тамнаву (уп. Павловић, *Антропогеографија ваљевске Тамнаве*, стр. 432). Најновији радови С. Реметића садрже критику досадашњих теорија о икавизмима у северозападној Србији и нове, веома занимљиве погледе на судбину јата на том простору, уп. нпр. *О незамењеном јату и икавизмима у говорима северозападне Србије*, Српски дијалектолошки зборник 27 (1981) стр. 7—105 (где је наведена и остала литература).

¹⁶ Уп. М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија* I, стр. 362.

¹⁷ Павловић, *Колубара и Подјорина* 567—8. Вук у *Рјечнику*, издање 1898, бележи овај град под именом оближњег села *Браневовићи*. У овоме, као и у неким другим топонимима основе *Бранеж/Брањеж* (-ац, -ци) Даничић у *RJA* s. v. види хипокористик *Бран-ѣ од *Бранисав*. Морфолошки вероватнијом чини се реконструкција *Бра-нѣ < *Вор-нѣгъ, са истим првим чланом као у стчеш. ЛИ *Bra-slav* < *Bor-slav љ и *Vor-měъ у пол. топониму *Wromierz* (уп. J. Svoboda, *Staročeská osobní jména a naše příjmení*, Прага 1964, стр. 71). Друга би могућност била да је облик Браневовићи поред *Брании* и *Бранивовићи* псеудоекавизам: у том случају могао би се претпоставити хипокористик *Брании од ЛИ *Брани-јоси или *Брани-јој, истог старинског типа као *Борис* од *Бори-слав*, *Будим* од *Буди-мир*, *Драјољ* од *Драјо-луб*. У сваком случају, тешко може бити сумње да је име брда *Брании*, а, вероватно, некада и града на њему, по пореклу антропоним, будући да је од њега у облику презимена изведено име суседног села, раније *Бранивовићи* и *Браневовићи*, данас, са синкопом и у једини, *Бранивовић*.

Градац је понорница, која то име носи тек од места где, у селу Богатићу, после безводног корита Суваје поново избија на земљу; у горњем току пре увира зове се *Забава*.¹⁸ Попут пешчаног корита које спаја Забаву и Градац у једну реку, може се између њихова два имена повући нит којом се она повезују у заједнички сплет значења. Наиме, старосрпска реч *забава* значи сметњу која се од стране месних власти или осионе властеле чини трговачком саобраћају.¹⁹ Излази да је река добила име у вези са старим путем који је следео њен ток. Тврђавица у Бранговићима несумњиво је подигнута управо зато, да контролише пут клисуром Граца,²⁰ и можда је баш тај *градац* био место *забаве*, на коју опомиње име горњег тока исте реке. Идеју о запречењу, затварању пута као да изражава и име брда наспрам Бранигу *Враји(а)оца*.²¹ Тако се значење хидронима *Градац* може, преко апелатива *градац*, повезати и са одговарајућим глаголом: „заграђена река”, тј. река на којој се налази *градац* који запречује пут њеним коритом.

Још нека имена на краку средњовековног пута који се из Граца преко Лесковица пео на Повлен и одатле спуштао у Скрапеж, чувају спомен на околности (или, боље речено, опасности) средњовековног саобраћаја: *Гусарица*, име вису близу тог пута у масиву Маглеша,²² изведено од старосрпског назива за (друмског) разбојника *гоуца*;²³ *Парамун*, име тврђави у рушевинама у горњем току Скрапежа, истоветно старосрпској речи грчког порекла *парамоун* „стража”.²⁴

Не располажемо старијим поменом реке Граца од 1786. године.²⁵ Она се тако, додуше, могла звати и вековима пре тога, али је опет секундарност хидронима *Градац* и *Забава* несумњива, и оправдано се поставља питање како се та река раније звала. Како су на ушћу Граца реке Градац и Колубара приближно исте величине, није искључена претпоставка да се име *Колубара* некада односило и на ток Граца. Најмање две чињенице говоре у прилог тој претпоставци. Прва је та, што се област Колубара у народу није рачунала од става Обнице и Јабланице,

¹⁸ Павловић, *Колубара и Подјорина* 388—389.

¹⁹ Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних сџарина српских* I, Биоград 1863, s. v.

²⁰ Павловић, *op. cit.* 463.

²¹ *Id.* 506. Исто се зове уско ждрело на Јадру у Драгијевици, за које у Павловића (*id.* 650) има предање, да га је власник града, чије су рушевине узводно на месту где се састају Осладићка и Драгијевачка река чинећи Јадар, често зазиђивао па се са својим пријатељима возио на лађама по тако зајезереној реци.

²² *Id.* 761.

²³ Реч је, иначе, латинског порекла (уп. *Skok op. cit.* II s. v. *kursar*). Ороним није усамљен: *Гусарица* се зове и један вис планине Чемерна (по топограф. секцији Чачак 3).

²⁴ Уп. рад наведен под нап. 9, стр. 167. Најстарији помен имена села је у Крушевском поменику *парамоун* (Ст. Новаковић, *Српски поменици XV—XVII века*, Гласник СУД XLII (1875), стр. 111), где је о место оу вероватно писарска омашка, као и у другим записима истог поменика: *вѣднѣлѣа* (стр. 126), *доѣочница* (стр. 131).

²⁵ У црквеном запису где се помиње манастир Ђелије „близоу вароши Валево код воде Граца” (Љ. Стојановић, *Сџари српски записи и најписи* II 3571).

где се данас узима да настаје река Колубара, него од ушћа Граца које је отприлике 2 км. ниже. Убедљиво је Павловићево мишљење да тако схваћена област Колубара одговара истоименој средњовековној жупи.²⁶ Друга је чињеница помен града Колубаре као поседа српског краља у угарској повељи из 1323. године. Дотичући се узред питања локације града Колубаре који се помиње у угарским изворима 1323—1326. године, С. Ђирковић превиђа јасно исказану опозицију у једном извору: да град Мачва припада угарској круни (*castrum nostrum Machow vocatum*), а да је град Колубара у власништву српског краља: *castrum Urosii regis Servie Kolobar vocatum*.²⁷ Овим опаскама не исказује се чињенично стање, јер је реч о тренутку у којем су оба града била запоседнута од Срба, него бесумње државноправни положај поменутих градова. Како је пак у то време, као и пре и после тога, Угарска полагала право на целу Мачванску бановину, признање српског суверенитета над градом Колубаром у званичном угарском акту јасно указује да се тај град налазио изван подручја Мачванске бановине. То значи, да га треба тражити јужније од жупе Колубаре, која је спадала у Мачванску бановину, а чије простирање одређује Павловић по доцнијој области Колубари, од ушћа Граца до ушћа Рибнице, десном обалом реке.²⁸ С обзиром на све ово, најзгодније би, према нашим садашњим знањима, било видети град Колубару у бранговачкој тврђави, узевши да се данашња река *Градац* испрва звала *Колубара*, и да је почетком XIV века наметала своје име утврђењу чији се назив, *Ћрадињ*, заузват, доцније пренео на њу; да се, притом, Јабланица сматрала притоком Обн(и)це, а ова пак рачунала до данашњег ушћа Граца, као притока Колубаре узете заједно са Грацем.²⁹

3. ЈЕДАН СТАРИНСКИ ОРОНИМ: ОЖАЊ

Скренувши на буковском превоју са старог пута Ваљево — Ужице узбрдо, према планинском пољу Дивчибаре на Маљену, суочавамо се са једном ономастичком загонетком. То је име брда уз које почиње ус-

²⁶ *Op. cit.* стр. 350, нап. 3.

²⁷ *Op. cit.* стр. 41, нап. 15.

²⁸ В. нап. 26. Ђирковићева помисао *l. c.*, да би се могло радити о граду у жупи Непричави поменутој 1392. године (о чијим је могућим локацијама било напред речи) није вероватна, из горе наведених разлога. Да су Угри 1323. тај град, тако далеко на северу, признавали као законит посед Стефана Дечанског, како би се могла објаснити чињеница да се у повељи из 1392. и у уговору у Тати из 1421. жупе јужно одатле: Колубара, Љиг, Пепељевац, Топлица — наводе у саставу Мачванске бановине?

²⁹ Предност дајемо Обн(и)ци зато што се у Средњем веку много помиње, док о Јабланици нема старијих помена; осим тога, изгледа нам да је средњовековни хидроним *Обна*, многоструко потврђен у XIV—XVI веку, добио деминутивни суфикс *-ица* (данас *Обница*) тек када се река у појмовној хијерархији изједначила са *Јаблан-ицом*, као саставница Колубаре, тојест када је Јабланица престала бити сматрана Обнином притоком.

пон дивчибарског пута, *Ожањ*, ген. *Ожња*.³⁰ Усамљено, ово име има најближу аналогију у орониму *Ожаль*, ген. *Ожља*, како се зове планина северно од Пљеваља.³¹ Краткоћа ових имена, уз недостатак старијих помена, чини их тешко објашњивим. Стога овде пре свега указујемо на њих као на ономастички проблем, али и предлажемо једно могуће решење. Радило би се, наиме, о старинском образовању типа *сужањ* < *sъ-оѣ-ьн-јь, *свежањ* < *sъ-вѣѣ-ьн-јь, структуре: префикс — глаголски корен — (пасивни) суфикс -ьн — поименичујући суфикс -јь. Посреди би била основа глагола *жећи* < *žeg-ti, у редукованој бази *žbg-*, као у (за)*ждићи*, са префиксом *о-* као у *ожећи* (уп. чеш. *ožhnouti*), дакле: *о-ѣѣ-ьн-јь, даље са губитком, односно заменом полугласа и дисимилацијом *жж* > *жд*, као у *ждићи* < *žьžiti: *ождањ, ген. *ождња*, затим упрошћењем *ждњ* < *жњ* као у *нужд(а)н* > *нужан*, које се из осталих падежа пренело у номинатив-акузатив: *Ожањ*, *Ожња* (са секундарним продужењем *о* испред сугласничке групе). У облику *Ожаль*, *Ожља* имали бисмо још дисимилацију *жњ* > *жљ* као у *ѡажњив* > *ѡажљив*, *брижњив* > *брижљив*.³² Значење овог назвања било би слично или исто као код корадикала *ѡо-жеѡа* и, такође честих, топономастичких апелатива од основе глагола *ѡалии*: *ѡали* f. pl., *ѡалеѡине*, *ѡалеж*. Могућу потврду предложене етимологије имена *Ожањ* наслућујемо у чињеници да се продужетак венца од *Ожња* према Дивчибарама зове *Пальба*.³³ то име не би било ништа друго до обнова, у модернијем језичком руху, старијег назива *Ож(д)ањ*, извршена у доба када се овоме гласовним променама облик помутио и значење му се почело губити.

4. ПОМАК ИМЕНА НА ВРХУ МАЉЕНА

Стари пут из Поморавља у посавске области ишао је преко Маљена, остављајући са десне стране највиши врх планине.³⁴ По предању, које бележи Павловић, тим путем је једном краљ, потоњи цар Душан повео војску на Угре, па је сам, док се битка не сврши, заостао на врху Маљена, који се по том његовом задржавању прозвао *Краљев Сито*.³⁵ Било ово

³⁰ Б. Лома, *Дивчибаре*, Ваљево 1967, стр. 8. Уп. топогр. карту секц. Ваљево 4, средина. Нагласак сам забележио 1976. г. на Дивчибарама, од сељака из Крчмара,

³¹ П. Мркоњић, *Средње Полимље и Пошарје*, СЕЗ 4, Насеља 1, Београд 1902. стр. 244.

³² Уп. Skok, *Et. rječ.* I s. v. *-(a)n¹, -iv*, III s. v. *sužanj, žeci*. Проф. Јб. Црепајац била је љубазна да нам укаже као на могућу паралелу на име планине у Далмацији *Ждаљ* (Вук, *Рјечник* 1898).

³³ Б. Лома, *l. c.* Нагласак сам забележио 1976. од истог информатора, који име објашњава тиме, што је ту шума паљена. Вероватнијим се чини да је *Ожањ* име понео по шуми која је сама изгорела, него да су ту стваране крчевине намерним паљењем, јер је реч о високом делу планине за који ни данас нема особитог пољопривредног или сточарског интереса.

³⁴ Павловић, *op. cit.* 470.

³⁵ *Id.* 736.

истина или не, посреди је, вероватно, једно од оних имена која настају поводом неког догађаја и по правилу замењују друго, старије име датог објекта. Можемо се, дакле, питати како се највиши врх Маљена испрва звао.^{35a}

На југоисточним падинама Краљева Стола простире се шума *Зебалац*. Овај првобитни облик имена забележен је у документу ваљевског суда из 1839. године³⁶ и у Павловића,³⁷ а ја сам 1976. и 1977. у маљенским селима чуо само облике *Зобалац* и *Зубалац*, очито изокренуте према речима *зоб* и *зуб*, док на топографској карти читамо *Забалац*, што би, ако није грешка, каквих ту има (*Орловача* уместо *Орловац*, *Голубовац* уместо *Голубац*, оба висови Маљена), било треће изобличење основног вокала (према префиксу *за-*?).³⁸ Изворност облика *Зебалац* потврђује се не само тим што је присутан у најранијим записима, него и низом паралела у оронимији наших крајева, од основе (*о*)*зѐб(л)*-: *Зѐблин*, брдо у Јошанима код Госпића, *Озѐблин*, врх Пљешивице, *Озѐблине*, брдо у Пољцима у Далмацији,³⁹ *Зѐбловик*, врх од 1186 м. у Полимљу,⁴⁰ *Озѐбла*, топоним код Горажда,⁴¹ *Озѐбац*, махала у Босни у окружју бањалучком⁴² и два суседна виса на Пештери,⁴³ *Зѐбац*, вис у Стигу,⁴⁴ *Озѐб*, село у рудничкој нахији (?),⁴⁵ Штавише, исто име *Зебалац* носи планински врх од 2517 м. на развођу Пиве и Мораче.⁴⁶ Јасно је, да се у свим случајевима ради о основи глагола *зейсѝи* < *зѐб-ti, било чистој *зѐб-*, било са суфиксом активног партиципа перфекта *зѐб-лѝ*, односно са префиксом *о-* који је у *о-зейс-*

^{35a} Проф. Павле Ивић, прочитавши овај рад у рукопису, љубазно нам је указао на чињеницу да је у Аустрији чест ороним *Königsstuhl*, истога значења као *Краљев Сто*, из чега излази да оваква назвања не морају бити секундарна: придев „краљевски” ту може изражавати истакнутост највишег врха у околини, без неког историјског повода. Традицију о краљу Душану коју Павловић преноси нисам данас затекао живу на терену; у нагађањима о имену *Краљев Сто* која сам забележио у народу околних села, као епоним јавља се неки неодређен краљ, краљ Вукашин (јер је предање о његовим синовима Марку и Андрији живо и разгранато у Крчмару), па чак краљ Милан Обреновић и краљ краљ Петар I Карађорђевић, који је, наводно, као Петар Мркоњић тајно боравио у овом делу Србије.

³⁶ Б. Перуничкић, *Град Ваљево и његово уједињено подручје 1815—1915*, Ваљево 1973, стр. 479.

³⁷ Павловићу је *Зебалац* вис у Брежђу: ту је у ствари за вис узета истоимена коса која се пружа од Краљева Стола. Топографска карта бележи га као шуму, али у исквареном облику (в. доле).

³⁸ Секција Ваљево 3.

³⁹ *RJA* sub verbis.

⁴⁰ Топогр. секц. Сјеница 1 горе лево.

⁴¹ Топогр. секц. Вишеград 3.

⁴² *RJA* s. v.

⁴³ Топогр. секц. Сјеница 4 средина лево.

⁴⁴ Топогр. секц. В. Градиште 3 средина доле.

⁴⁵ *RJA* s. v.

⁴⁶ *RJA* s. v.

иш.⁴⁷ Образовање *Зебалац* своди се на *зѣб(ь)л-ѣць, ген. *зѣб(ь)лѣца, што је по нестанку слабих и замени јаких полугласника требало да да *зѣб-лац, *зебалац*, но таква незгодна промена избегнута је уопштењем основе косих падежа, уп. дублету *козлац*, *козлаца* и *козалац*, *козалаца*, обоје од *козьльць, *козьльца*, што би фонетским путем дало *козлац*, *козалаца*.⁴⁸ Ни значење ових имена није загонетно. За поменуто брдо *Озеблине* у Далмацији каже се да се тамо озебе и усред лета од студени.⁴⁹ У складу с тим је чињеница да се по правилу ради о највишим врховима планина, дакле о голим, ветрометним висинским пределима где у свако доба године влада хладноћа. Закључујемо, да назив *Зѣб(а)лац* не пристаје присојној шуми, која га данас носи, него много пре највишем врху Маљена, који се над њом диже. Да се шума тек накнадно прозвала тако, сведочи и име потока који кроз њу тече. Данас оно гласи *Немрак*, и звучи као негација мрака (не-мрак), али, срећом, поменути спис ваљевског суда из 1839. године.⁵⁰ о спору ваљевских и ужичких села око међусобне границе на Маљену, где се наводе многи маљенски топоними као међници, предаје нам и ово име у изворном облику који се тада још могао чути, додуше из уста старих људи „паметара”, позваних да под заклетвом потврде старинске међе. Тамо стоји *Днемрак њојок*, што је, очито, сложеница старог локатива од *дан*: *дне* (који се у истом крају још чува у називима празника, нпр. *О Лучину дне*) и именице *мрак*, и значи „место, где је и по, дану мрачно”.⁵¹ За подруг столећа, упрошћењем почетне групе *дн-* > *н-* значење имена сасвим се изокренуло.⁵² Исто се десило и са именом шумског комплекса на планини Руднику *Немрак* које се, бесумње, своди такође на *дне-мрак*. Поред облика у једнини РЈА s. v. даје и множину *Немраци*, како ово име бележи и топографска карта (секц. Аранђеловац 4). Множински облик настао је када се имену право значење изгубило услед гласовног изобличења, а искрчено земљиште шуме почело делити на парцеле разних власника. Занимљиву, али двосмислену индицију о времену када се то могло десити пружа податак да је у Немрацима, на Мачијој Коси, један сељак из Страгара, 1950. године у пролеће, први пут заоравши једну ледину, изорао, уз делове сребрног накита, и лепо украшену посуду од лубљеног позлаћеног сребра, са натписом који се датује у другу половину XVI века.⁵³ Можемо нагађати да ли овај налаз

⁴⁷ Уп. ипак за *Зебац*: *зебац* „fringila coelebs” (*Речн*. САНУ), за поједине од ових оронима евентуално *зебаши* „клијати” (*истио*: Црна Гора и Далмација) = стслов. *зѣбати* „germinare”, даље стслов. *зѣвати* „dilacerare”: зѣбѣ итд. (в. Skok III s.v. *zѣr-sti, zѣb*).

⁴⁸ S. Ivšić, *Slavenska poredbena gramatika*, Zagreb 1970, стр. 105.

⁴⁹ РЈА, s. v.

⁵⁰ В. нап. 36.

⁵¹ Уп. *Лейтмуџ*, име брду више Прилика код Ивањице: *lěltě-mōlz-jь „место, где се лети стока музе”, сложеница чији је први део такође један locativus temporis.

⁵² Дугујем захвалност своје оцу Богољубу Ломи, што ми је указао на овај занимљив случај у топонимији.

⁵³ *Археолошки споменици и налазишта у Србији II — Централна Србија*, Београд 1956, стр. 124—125.

сведочи о настањености тога дела Немрака у XVI—XVII веку, или се, напротив, ради о предметима из ризнице манастира Вољавче, закопаним у неко „смутно време” на скровито место у густој шуми. Свом ранијем закључку, да би назвање *Зебалац* пре пристајало Краљеву Столу, највишем врху Маљена, него шуми под њим која га носи, придодасмо закључак да је *дне-мрак* прикладнији назив за саму шуму, као за густу и мрачну „мрчаву”, каква је на планини Руднику и носила то име, него за шумски поток који се, у најмању руку од почетка XIX века, тако зове.⁵⁴ Значајно је да друга крупна и мрачна букова и јелова шума под Краљевим Столом носи име слична значења *Тамнава* (забележио 1976.). Исто се зове највећа лева притока Колубарина, чије је име потврђено од XIV века (*Tamlava, Tamgliava*), а народ мисли да је настало по густим, тамним шумама у изворишту реке под Влашићем.⁵⁵ Према томе, у *шамнава, шамљава* имали бисмо назив исто образован и истога значења као *мрчава*.

Из ових запажања склапа се следећа слика: највиши врх Маљена испрва се звао *Зебљыць > *Зеб(а)лац*; када је, не знамо којим поводом нити по коме, преименован у *Краљев Сито*, његово раније име пренело се на шуму под њим потиснувши, са своје стране, њено првобитно име *Днемрак* на поток у њој, за који нам није познато како се дотада звао, ако је уопште имао посебног имена. У тим секундарним применама, изгубивши са везаношћу за првобитне објекте своју мотивацију, имена *Зебалац* и *Днемрак* нашла су се изложена гласовном упрошћењу и преосмишљењу, које је спроведено у новије време.

5. КРАЉЕВИЋ МАРКО НА ПЕХАР-ПЛАНИНИ

Занимљив пример утицаја легенде на топонимију имамо у селу Крчмару под Маљеном са ваљевске стране. Реч је о предању које објашњава настанак крчмарске цркве Св. Николе и извора Маркови Чанци на брду Пеару над селом, покрај старога пута који је преко Маљена спајао долине Колубаре и Западне Мораве, и у непосредној близини остатака средњовековне тврђаве Беле Стене. То предање бележе М. Ђ. Милићевић⁵⁶ и М. Глишић⁵⁷ крајем прошлог и Љ. Павловић⁵⁸ почетком овог века, а ја не само да сам га 1976—77. затекао још живо у Крчмару и околним селима, где ми га је свако дете знало казивати, него сам се, штавише, уверио, да се оно у последњих пола столећа и даље развијало и

⁵⁴ Како сам забележио 1976. на терену, Немраком се зове и део шуме Зебалца око истоименог потока, у ствари јаруге којом вода тече кад су кише.

⁵⁵ *Колубара и Подјорина*, стр. 793.

⁵⁶ *Кнежевина Србија I*, стр. 361.

⁵⁷ У приповеци *Најраисао*, Сабрана дела I, Београд 1963, стр. 376.

⁵⁸ *Op. cit.* 736.

богатило мотивима. Да га овде препричавам нашироко и у свим варијантама које сам забележио, нема потребе; између укратко његову основну садржину. Посвађали се Краљевић Марко и браг му Андрија ко је бољи јунак: уместо да се потуку, браћа одлуче да огледају јунаштво такмичећи се који ће дуже издржати жедан. Узјашу тако и крену безводним пределима, док на брду Пеару више Крчмара Андрија не признаде пораз и хтеде заклати свог вранца да му се напије крви, но Марко му то не даде, већ га упути доле у реку крчми крчмарице Маре, по којој се село прозвало Крчмар,⁵⁹ да се напије вина; он сам, Марко, остаде на Пеару да би дао још јачи доказ своје издржљивости. Но пошто прође неко време, а Андрије нема натраг, и Марка савлада жеђ, а како је ту поред пута извијала вода, али се разливала преко равна камена да се није дала захватити, Марко копљем (или буздованом, или Шарац копитом) закопа у плочи удубљење те се одатле напи воде, и тако је постао извор *Маркови Чанци*. Пошто се Андрија никако није враћао, Марко се забрину те сиђе Мариној крчми, кад тамо има шта видети: јаничари се играју одсеченом главом његова брата. У јарости он, уз Шарчеву помоћ, поби јаничаре и сурово казни Мару, која је Андрију издала Турцима; братово тело сахрани тајно у густ шумски склоп, да му Турци гроб не оскрнаве, па оде у Цариград, где измоли од султана до подигне цркву на братовљем гробу, али само онолику, колико камена од трипут пренесе на сопственим плећима. Марко испуни тај услов, и тако је настала крчмарска црква; када су је презиђивали крајем XVIII столећа, памти се да је у зиду нађен саркофаг за који се поверовало да је краљевића Андрије, те је над њим ктитор обнове прота Стеван Грбовић одржао парастос, па су га поново натраг узидали;⁶⁰ приликом друге оправке цркве, педесетих година овог века, откривена је у поду црквеног брода гробница са очуваним костуром, вероватно некога од кнезова Грбовића који су у XVIII и XIX веку били ктитори храма, но сав околни народ био је убеђен, да је то костур Андријин, па се и дандањи испредају приче о натприродним, „херојским” размерама његових костију.

Варијанте предања забележене у другој половини прошлог и почетком овог века не садрже један мотив који сам ја 1976—7. године чуо од многих казивача: да је Марко ухватио крчмарицу Мару на месту које се прозвало *Марин Бријеј*, па је намазао лојем и катраном и запалио; горећи, она је сишла у реку да се угаси, али узалуд, и тако се испела до на брдо између Крчмара, Буковца и Мратишића, где се најзад *расијавила* с душом, и одатле брду име *Расијава*. Одсуство ових народних етимологија у ранијим записима сведочи само о њихову скорашњем настанку: наиме, *Марин Бријеј* је заправо прозван по некој *Марији* и спомен на то

⁵⁹ Отклонимо ли епски натрун легенде о крчмарици Мари, стоји чињеница да се село Крчмар развило уза стари пут, те је вероватно да су зидине у селу покрај тог пута, приписане од народа Мариној крчми, доиста остаци некога друмског сврашта.

⁶⁰ Павловић, *op. cit.* 737.

се у народном изговору несвесно још чува: *Mārīn*, од *Mārijīn*, премда се у свести народа већ схвата као *Mārīn*, од *Māra*; брдо пак, за које се данас може чути само *Rāsīva*, бележи се у Павловића 1907. *Rasīova*,⁶¹ а на топографској карти (премер из 1925. г.) *Rasīovo Брдо*,⁶² и то је, очито, од *(x)rasīova*, *(x)rasīovo*: брдо је и дандањи обрасло хрстом (цером и границом), а стари људи памте кад је ту била таква шума, да се није уопште секла, него је само извлачен лом из ње за два гроша по саонама.⁶³ До преинаке *Rasīova* > *Rasīava* у духу предања о Марку и Андрији дошло је, значи, тек у нашем веку, и то је само још један доказ животности ове народне традиције. Постоји и један ранији пример њеног дејства на топонимију, по којем је, штавише, можемо приближно датovati. То је име извора *Маркови Чанци*. Испрва би било само једно овално удубљење у стени, приписано Краљевићу Марку или Шарчеву копиту, а друго су, наводно, ископали доцније хајдуци, одатле множина;⁶⁴ тај други, накнадно издубљени чанак уништен је када су, после овога рата, посечене столетне букве око извора.⁶⁵ Реч *чанак* дошла нам је од Турака (*çanak*),⁶⁶ те ни име *Маркови Чанци* није могло настати пре турског времена; но и раније је извор имао исти облик купастог удубљења у камену и носио име (које је изражавало сличну метафору као *чанак*, а сачувало се у имену великог брда на чијем врху та вода извире) *Пехар*, данас *Пѐар*, *Пѝјар*, *Пјѝјар*. Првобитни облик са очуваним *-x* бележе Милићевић⁶⁷ и Павловић,⁶⁸ а и ја сам га 1977. године чуо, али само у одломку десетерачке песме која обрађује напред изложено предање о Марку и Андрији:⁶⁹ ту се поезија поново потврђује као „над-памћење” у којем се чувају појмови, речи, па и гласовни облици ишчезли из свакодневног живота. Народна песма о такмичењу браће Марка и Андрије, издаји Мариној, погибији Андријином и Марковој освети, разуме се, без везивања за локалитете под Маљеном, па и без мотива настанка извора, први пут је забележена у XVIII веку негде у Приморју;⁷⁰ како становништво маљенског подгорја највећим делом чине динарски досељеници од краја XVII до почетка XIX века,⁷¹ верујемо да су управо они донели са југозапада ту легенду и развредили је на тлу новог завичаја, које, разуме се, нису затекли сасвим пусто ни безимено: затекавши,

⁶¹ *Op. cit.* 733.

⁶² Секција Ваљево 3.

⁶³ Сећање Влајка Бјелушевића из Мратишића, коме је 1976, кад је забележено, било 73 године.

⁶⁴ Милићевић, *l. c.*

⁶⁵ Сећање мога оца, Богољуба Ломе.

⁶⁶ Skok, *Et. vj.* I s. v.

⁶⁷ *Op. cit.* I 361.

⁶⁸ *Op. cit.* 382, 351, 733, 734, 736.

⁶⁹ Од Живорада Митровића, рођеног 1915. године, из Брезђа. У Крчмару и околним селима чуо сам да је та песма била одштампана у некој предатној песмарици, али јој нисам успео ући у траг, нити наћи некога, ко би напамет знао целу песму.

⁷⁰ В. Богичић, *Народне њесме из старих, ионајвише приморских записи*, Биоград 1878, бр. 89.

⁷¹ Павловић, *op. cit.* 481—486 737—738.

између осталог, име извора *Пехар*, заменили су га, у примени на извор, називом *Маркови Чанци*, што истовремено одражава еписку настројеност ових горштакa и прозаичну чињеницу да им је пехар као предмет био непознат — али су га и задржали, пренесено на околно брдо.⁷² Име *Пехар* носе још вис и заселак у селу Биоској⁷³ и вис и шума између Средње и Горње Добриње.⁷⁴ Оба су примера из ужичког краја, те се може говорити о речи *ѝехар* као о топонимском апелативу у западној Србији,⁷⁵ и то у једном средњовековном именском слоју, како то, осим везаности самога предмета који реч означава за феудално друштво, сведочи и преслојеност имена *Пе(x)ар* „новоназванем” *Маркови Чанци*, у случају извора на брду више Крчмара. Док је у том случају семантичка мотивација назвања *ѝехар* јасна, за два друга поменута *Пе(x)ара*, не познајући стање на терену, не знамо ни којом се метафориком могу тумачити; ниједан, углавном, није забележен као име извора. Реч *ѝехар*, познoлатинског порекла, јужни Словени позајмили су преко Немаца и проследили је Мађарима, Румунима и Албанцима;⁷⁶ можда и њено присуство у средњовековној топографској номенклатури западне Србије говори нешто о старини те позајмице.

ДОПУНЕ: Стара претпоставка Ст. Новаковића, да *Градац* поменут 1019. год. у београдској епархији треба тражити на реци Градац код Ваљева (Глас 76 (1908) 43), поткрепљена је у најновије време двама сазнањима: 1. један недавно прочитан натпис (Г. Томовић) сведочи да је у Драгутиново доба на ушћу Граца постојао манастир (лист „Напред”, Ваљево 18. I 1985 стр. 6; црквину на том месту помиње прота Матеја у једној забелешци: Гласник ДСС 2 (1848) 227; 2. турски пописи XVI века бележе манастир Градац код Ваљева (О. Зиројевић, *Цркве и манастири на подручју Пећке џаџиријације до 1683. године*, Београд 1984, стр. 87). Вероватно се ради о истом објекту. У том смислу би се угарско *castrum* ... *Kolobar vocatum* могло схватити као превод српског *Градац колубарски* (*castrum* = *градић*). Реке *Градац* и *Забава* и врх *Краљев сито* убележени су на карти О. F. von Obschelwiz-a из доба аустријске власти у Србији (J. Langer, *Serbien unter der kaiserlichen Regierung 1717—1739*, Wien 1889, у прилогу).

⁷² Вук у другом издању *Рјечника* помиње овај извор под именом *Чанци Краљевића Марка*. Та трочлана, опасна синтагма у ствари је само сажетак или наслов легенде о настанку извора, којим се извор већ именује али који се још није згуснуо у право име. У објашњењу Вук укратко износи само предање по којем је Марко или Шарац закопао те чанке, а не показује да зна за легенду о Марку, Андрији и крчмарици Мари. Можемо нагађати, да је најпре извор, због необична облика, везан за Краљевића Марка, а да су доцније та легендарна чињеница да се Марко некад бавио у овом крају, и име села *Крчмар* учинили да се ту смести легенда, која је дотада живела у народној песни невезана за њеко одређено подручје.

⁷³ *RJA* и топогр. секц. Вардиште 2: *Пеар*; Љ. Павловић, *Ужичка Црна Гора*, СЕЗ 34, Насеља 19, 1925, стр. 167, 168: *Пехар*.

⁷⁴ *RJA*: *Пѝар* (алтернација у нагласку *ѝехар/ѝехар* постоји код апелатива); на топогр. секц. Т. Ужице 1: *Пејар*.

⁷⁵ Већ *Пехарица*, име засеоку код Сарајева (*RJA*) стоји даље и може бити антропонимског постојања.

⁷⁶ *Skok Et. rj. I s. v. bēhār*. Име брда над Крчмаром чује се и у облику *Пјејар* (Б. Лома, *Дивчибаре*, стр. 8; топогр. секц. Ваљево 3), но у недостатку других података који би указивали на постојање дијалекатског облика апелатива *ѝехар, то треба до даљег сматрати псеудојекавизмом.

Aleksandar Loma

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die vorliegende Arbeit besteht aus fünf Beiträgen, deren gemeinsam ist, daß sie der Kenntnis der mittelalterlichen Ortsnamenschicht in der Umgebung von Valjevo gewidmet sind.

1. Den Namen des Dorfes *Nepričava* (seit dem XIV Jhd. belegt) erklärt der Autor als *ne-prěk-java, etwa „Umweg“ (vom Adj. *prěk* „quer“) und sieht darin einen Ikavismus.

2. Der Autor nimmt an, daß sich in den beiden Namen des ersten rechten Kolubara-Zuflusses *Zabava* „Hindernis“ (im Oberlauf) und *Gradac* „Festung“ (im Unterlauf) die Umstände des mittelalterlichen Handelsverkehrs widerspiegeln.

3. Den Bergnamen *Ožanj*, Gen. *Ožnja* führt er auf das slav. *o-žbg-bn-jь „Brandstätte“ serb. *Oždanj, Gen. *Oždnja* zurück.

4. Dieser Abschnitt stellt eine Rekonstruktion des Prozesses dar, durch den zwei altertümliche Namen, *Dne-mrak* „Wald, der auch *am Tage dunkel* ist“, und *Zebalac* < *zěblъcъ „Gipfel eines Berges, wo es *friert* (vom Wind)“, lautlich entstellt und zur einen sekundären Anwendung gebracht sind.

5. Endlich ist die Wirkung einer Heldensage auf die Ortsnamengebung des Dorfes Krčmar klargemacht.